

Jacek STROJNY¹

DEMOGRAFICZNE I EKONOMICZNE KONSEKWENCJE DRENAŻU KAPITAŁU LUDZKIEGO NA PRZYKŁADZIE PODKARPACIA

W artykule przedstawiono zagadnienie drenażu kapitału ludzkiego oraz skutków ekonomicznych i demograficznych tego zjawiska. Przepływ ludzi oraz kapitału inwestycyjnego pomiędzy systemami gospodarczymi należy do bardzo istotnych czynników determinujących rozwój współczesnych krajów i regionów. Malejące bariery zmiany lokalizacji oraz zmieniające się uwarunkowania kulturowe powodują coraz większą elastyczność społeczeństw w doborze optymalnego miejsca zamieszkania. Również przedsiębiorstwa, zwłaszcza duże, mogą korzystać z nowoczesnych narzędzi komunikacyjnych czy metod zarządzania, które pozwalają na inwestowanie w niemal dowolnym miejscu na świecie.

Przepływy kapitału mobilnego można analizować w różnym kontekście – krajowym, regionalnym, a nawet lokalnym. W niniejszym artykule przedstawiono sytuację województwa podkarpackiego, skupiając się na procesach odnoszących się do kapitału ludzkiego. Zmiany obserwowane w tym wymiarze są w dużej mierze konsekwencją mechanizmów koncentracji kapitału inwestycyjnego w centrach rozwoju, a więc większych aglomeracjach, których oddziaływanie często wykracza poza jeden region, a niekiedy ma nawet wymiar krajowy (np. Warszawa) czy międzynarodowy (np. Londyn). Tego typu systemy gospodarcze drenują kapitał ludzki innych, słabiej rozwiniętych systemów gospodarczych, powodując stopniowe pogorszenie się ich konkurencyjności.

Ze względu na konsekwencje ilościowe w artykule skupiono się na procesie migracji międzywojewódzkiej, która aktualnie stanowi najbardziej istotny mechanizm drenażu. Zjawisko to poddano analizie z perspektywy strategicznej, traktując jako jedną z istotnych determinant rozwoju Podkarpacia w długim okresie. Zidentyfikowano także główne konkurencyjne systemy gospodarcze, oceniając siłę ich oddziaływania na sytuację w omawianym regionie.

Słowa kluczowe: kapitał ludzki, potencjał rozwojowy, Polska Wschodnia, rozwój społeczno-gospodarczy

1. WPROWADZENIE

Zagadnienie migracji oraz jej demograficznych i ekonomicznych konsekwencji jest jednym z podstawowych obszarów analizy strategicznej. Współczesne globalne otoczenie stwarza coraz lepsze warunki do zmiany lokalizacji kapitału inwestycyjnego, a w konsekwencji także ludzkiego. Dzięki temu obserwuje się intensywne przepływy kapitału pomiędzy systemami gospodarczymi, prowadzące do stopniowego osłabiania potencjału rozwojowego regionów słabo rozwiniętych oraz wzmacniania regionów silniejszych. Zjawisko niesymetrycznej wymiany kapitału pomiędzy systemami gospodarczymi, doprowadzające do stopniowego osłabiania potencjału rozwojowego jednego z nich, można określić jako drenaż kapitału. W kontekście kapitału ludzkiego w literaturze częściej spotyka się pojęcie „drenażu

¹Dr Jacek Strojny, Katedra Ekonomii, Wydział Zarządzania, Politechnika Rzeszowska, al. Powstańców Warszawy 8, 35-959 Rzeszów, tel. (0-17) 8651529, e – mail: jstrojny@prz.edu.pl

mózgów” (*brain drain*), które dotyczy osób o wysokich kwalifikacjach² i wchodzi w skład wymienionego wcześniej zjawiska o szerszym zakresie oddziaływania.

W powszechnie obowiązujących modelach rozwoju podkreśla się znaczącą rolę człowieka w generowaniu pozytywnych procesów zarówno na poziomie organizacji, jak i jednostek terytorialnych. Koncentracja osób o odpowiednich kwalifikacjach w danym systemie gospodarczym determinuje zarówno wymiar *stricte* ekonomiczny, jak i inne wymiary rozwoju (np. społeczny czy demograficzny). Według OECD kapitał ludzki może być rozumiany jako „wiedza, zdolności, kompetencje oraz cechy ucieleśnione w jednostkach, które ułatwiają kreowanie osobistego, społecznego oraz ekonomicznego dobrobytu”³. Podobnie kapitał ludzki traktowany jest w *Diagnozie społecznej*, w której definiuje się go jako „zasób wiedzy, umiejętności i kwalifikacji poszczególnych osób, grup i całego społeczeństwa, określający ich zdolność do pracy, przystosowania się do zachodzących zmian i kreatywność”⁴.

W literaturze często wykorzystuje się oprócz pojęcia kapitału ludzkiego także inne: kapitał intelektualny czy społeczny. W literaturze przyjmuje się, że pierwsze z wymienionych pojęć jest bardziej ogólne. Kapitał intelektualny, na który składają się – prócz kapitału ludzkiego – także kapitały strukturalny oraz relacyjny⁵. Kapitał strukturalny dotyczy mechanizmów realizacji procesów biznesowych (np. procedury, metody, style zarządzania itd.), natomiast kapitał relacyjny odnosi się do relacji pomiędzy organizacjami, instytucjami i innymi podmiotami uczestniczącymi w życiu społeczno-gospodarczym. Drugie z wymienionych pojęć, czyli kapitał społeczny, można definiować, odwołując się do propozycji J.S. Coleman, R. Putnama, czy F. Fukuyamy. W takim ujęciu kapitał społeczny to „gotowość i umiejętność współpracy ludzi w obrębie różnego rodzaju grup społecznych, celem realizacji różnego rodzaju interesów”⁶.

Analizę kapitału ludzkiego można prowadzić zarówno w wymiarze ilościowym, jak i jakościowym. Perspektywa przyjęta w niniejszym artykule oraz ograniczona jego objętość skłaniają do skupienia się na tym pierwszym aspekcie. Wynika z tego wybór określonych mierników służących do pomiaru i oceny zjawiska. Przyjęto, że drenaż kapitału ludzkiego na poziomie regionu może być oceniony na podstawie salda migracji. Można tutaj brać pod uwagę zarówno migrację zagraniczną, jak i międzywojewódzką. Od czasu rozpoczęcia aktualnego kryzysu gospodarczego, a więc od 2008 r., znaczenie migracji zagranicznej znacząco spadło. Obserwuje się natomiast rosnące znaczenie migracji międzywojewódzkiej, która szczególnie wpływa na sytuację województw Polski Wschodniej, w tym Podkarpacia.

Wymienione województwo, wraz z innymi regionami Polski Wschodniej, odczuwa znaczny negatywny wpływ migracji, co można zobrazować niesymetrycznymi przepływami względem regionów bardziej rozwiniętych (np. województwo mazowieckie czy małopolskie). Biorąc pod uwagę przynajmniej niektóre wskaźniki ekonomiczne (np. produkt krajowy brutto *per capita*), analizowany region jest najbiedniejszym w kraju i jednym z najbiedniejszych w

² A. Makulec, *Konsekwencje migracji wysokowykwalifikowanego kapitału ludzkiego dla krajów wysyłających i migrantów na przykładzie personelu medycznego*, „CMR Working Papers” 61/119 (2013), s. 11.

³ B. Keeley, *Human capital. How what you know shapes your life*, OECD 2007, s. 29.

⁴ D. Węziak-Białowolska, I.E. Kotowska, *Kapitał ludzki*, [w:] *Diagnoza społeczna 2011*, red. J. Czapieński, T. Panek, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2011, s. 101.

⁵ Por. M. Matusiak, *Kapitał intelektualny*, [w:] *Innowacje i transfer technologii. Słownik pojęć*, red. K.B. Matusiak, PARP, Warszawa 2011, s. 133.

⁶ *Ibidem*, s. 134.

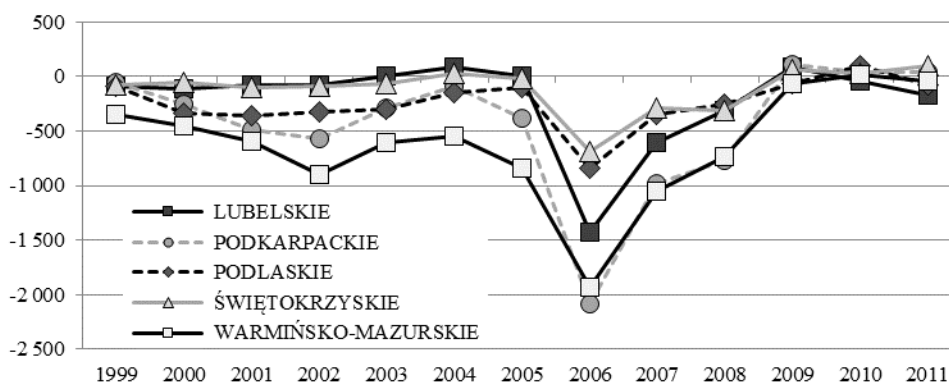
Unii Europejskiej. W szczególności zagrożeniem, które należy brać pod uwagę w analizach strategicznych w systemach gospodarczych o takiej specyfice, jest dynamiczny rozwój silnych centrów wzrostu, w których dochodzi do znacznej koncentracji kapitału. Na Podkarpacie oddziałują głównie dwa duże ośrodki miejskie, czyli Warszawa i Kraków. Są to centra wzrostu o ponadregionalnym oddziaływaniu, które generuje i będzie najprawdopodobniej generowało w przyszłości ujemne saldo migracji, powodując odpływ netto znacznej liczby osób, szczególnie młodych, z badanego regionu.

Drenaż kapitału poprzez osłabianie regionalnego potencjału znacząco wpływa na procesy rozwojowe na wielu płaszczyznach. Szczególnie istotny jest jego wpływ na dwa obszary, które wskazano w niniejszym artykule, a więc demografię i ekonomię. Negatywne trendy demograficzne, przyspieszone drenażem kapitału ludzkiego, osłabiają stopniowo mocną stronę województwa, jaką jest relatywnie młode społeczeństwo i wyższy niż średnio przyrost naturalny. Stopniowo będą się pojawiać także efekty ekonomiczne, związane bezpośrednio z ubytkiem młodych osób (np. niższe dochody z PIT, osłabienie potencjału przedsiębiorczego, trudności w przyspieszeniu wzrostu gospodarczego). W średnim okresie pojawiają się także negatywne efekty wynikające z pogarszającego się stanu demograficznego społeczeństwa. Szybciej niż przeciętnie przybywać będzie osób w wieku poprodukcyjnym oraz ubywać osób w wieku produkcyjnym.

2. SALDO MIGRACJI JAKO MIARA DRENAŻU KAPITAŁU LUDZKIEGO – PODKARPACIE NA TLE KRAJU

Członkostwo Polski w Unii Europejskiej stworzyło nowe możliwości zarobkowania oraz budowania drogi zawodowej dla polskiego społeczeństwa. Różnice w poziomie życia pomiędzy krajami „starej” oraz „nowej” Europy uruchomiły intensywne procesy migracji zagranicznej. W latach 2006–2008 we wszystkich województwach obserwowano wysokie ujemne wskaźniki migracji zagranicznej. W skali kraju tylko w wymienionym okresie ubyło ponad 71 tys. osób. W okresie 1999–2011 natomiast ujemne saldo migracji w Polsce wyniosło ponad 183 tys. osób. Regiony Polski Wschodniej dotknięte zostały relatywnie mocno skutkami migracji zagranicznej (rys. 1). Zjawisko to było szczególnie widoczne w wypadku województwa warmińsko-mazurskiego (ubytek ponad 8 tys. osób) oraz podkarpackiego (ubytek blisko 6 tys. Osó

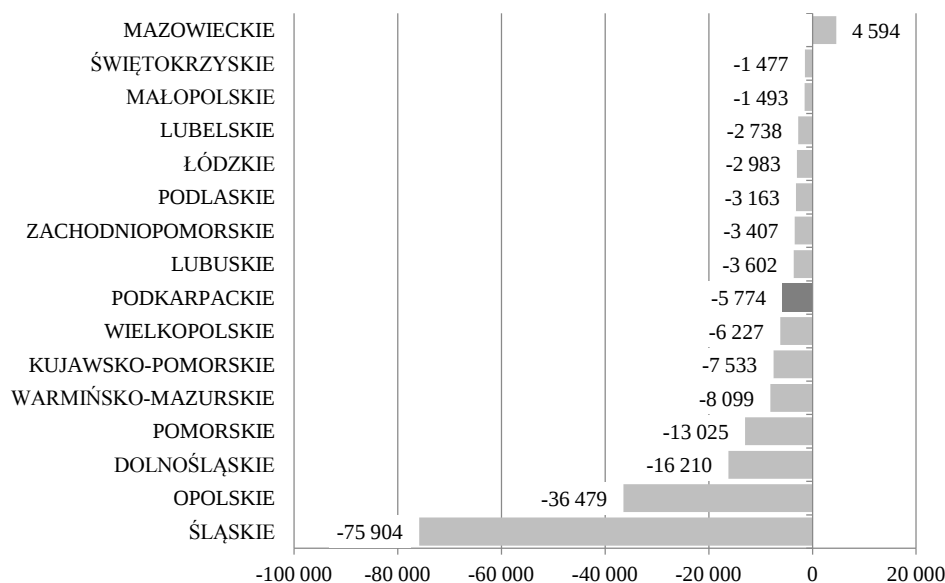
Rys. 1. Zmiana salda migracji zagranicznych w latach 1999–2011

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS

Bardziej szczegółowa analiza salda migracji zagranicznych wskazuje jednak, że w Polsce zjawisko to mocno dotknęło także województwa o znacznie wyższym poziomie rozwoju (rys. 2). Szczególnie trudną sytuację zanotować należy w województwie śląskim, skąd za granicę na pobyt stały wyjechało w latach 1999–2011 blisko 76 tys. osób. Trudną sytuację mają także inne województwa Polski południowo-zachodniej – opolskie oraz dolnośląskie. Warto podkreślić, że jedynym województwem, które zanotowało dodatnie saldo migracji zagranicznych w omawianym okresie, jest województwo mazowieckie.

Rys. 2. Saldo migracji zagranicznych w latach 1999–2011

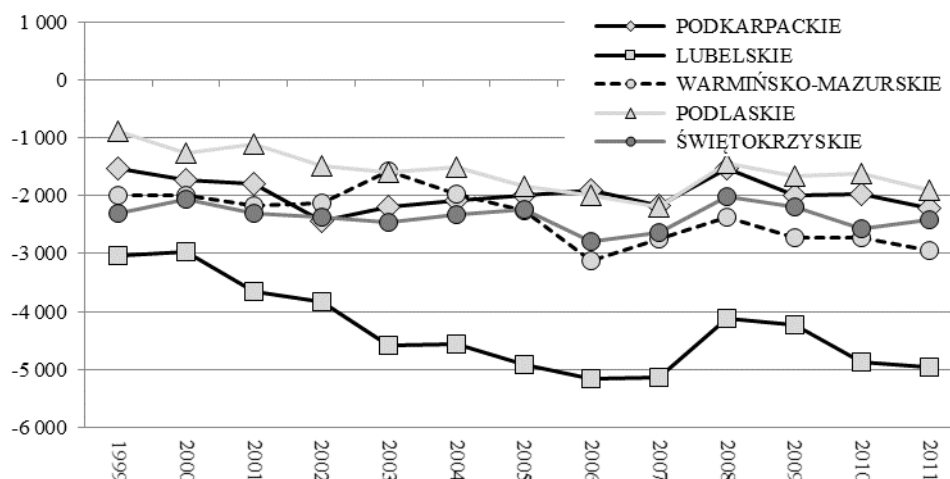
Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS

Od kilku lat znacznie poważniejszym zjawiskiem dla regionów słabiej rozwiniętych jest tak zwana migracja międzywojewódzka. W Polsce na przestrzeni lat obserwuje się rosnącą siłę rozwojową kilku centrów wzrostu, których oddziaływanie aktualnie wykracza poza region, w którym się znajdują. W wypadku Warszawy można nawet mówić o oddziaływaniu krajowym. Procesy koncentracji kapitału inwestycyjnego (lokalizacja przedsiębiorstw, w tym korporacji międzynarodowych) powoduje stopniowe powiększanie przewagi konkurencyjnej nad innymi obszarami. To z kolei powoduje, że procesy migracji przyspieszają, co bezpośrednio można wiązać z drenażem kapitału w regionach słabiej rozwiniętych. Pogarszające się perspektywy rozwoju tych systemów gospodarczych w średnim okresie pozwalają sądzić, że intensywność tego zjawiska w kolejnych latach może być również relatywnie wysoka.

W latach 1999–2011 zarówno Podkarpacie, jak i inne regiony Polski Wschodniej notują stopniowo coraz większe ujemne saldo migracji międzywojewódzkiej (rys. 3). W 1999 r. wyniosło ono we wszystkich pięciu województwach –9,7 tys. osób, natomiast w roku 2011 już –14,4 tys. osób. W największym stopniu omawiane zjawisko dotyczy województwo lubelskie, z którego w analizowanym okresie wyjechało do innych regionów ponad 56 tys. osób. Sytuacja

Podkarpacia i Podlasia jest relatywnie lepsza. Saldo wyniosło w tych województwach odpowiednio –25,5 tys. oraz –20,5 tys. osób.

Rys. 3. Zmiana salda migracji międzywojewódzkiej w latach 1999–2011 – Podkarpacie na tle pozostałych województw Polski Wschodniej

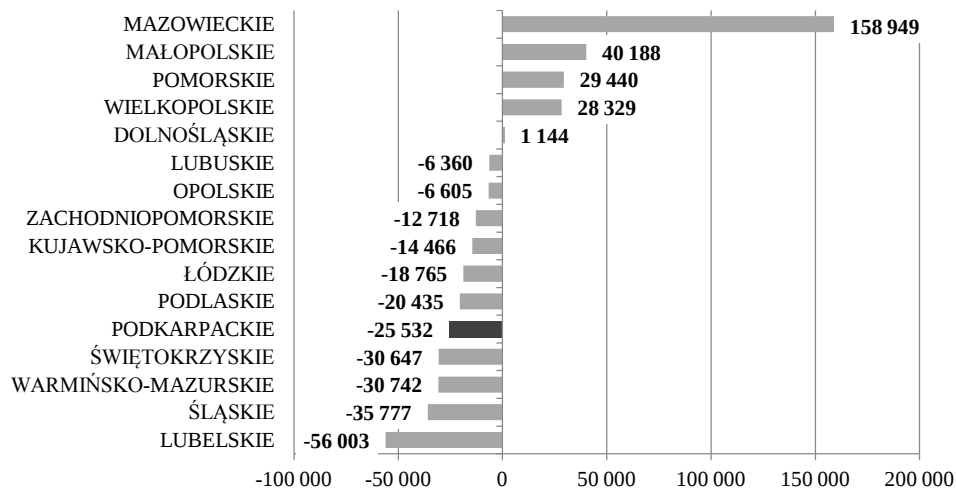
Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS

Przepływy kapitału pomiędzy województwami wydają się bardzo dobrym sposobem na wskazanie rzeczywistych centrów wzrostu w kraju, wyróżniających się dynamiką pozytywnych zmian społeczno-gospodarczych oraz pozytywnymi perspektywami na przyszłość (rys. 4). Wybierając miejsce lokalizacji, ludzie zwracają uwagę głównie na stan rynku pracy, możliwości rozwoju kariery zawodowej, a także perspektywę osiągnięcia pożądanego statusu majątkowego. Obszary metropolitalne, które oceniane są jako atrakcyjne nie tylko w wymiarze danego regionu, ale także w układzie ponadregionalnym, tworzą silny magnes przyciągający młode osoby, szczególnie w wieku produkcyjnym mobilnym. To właśnie te tereny powodują przewagę określonych regionów nad innymi oraz wynikający stąd przepływ ludzi. W Polsce najsilniejszy wpływ ma Warszawa, której oddziaływanie przełożyło się na dodatni wskaźnik migracji międzywojewódzkiej Mazowsza. Saldo w latach 1999–2011 wyniosło aż blisko 160 tys. osób. Duże znaczenie ma fakt, że Warszawa jest jednocześnie bardzo silnym w skali kraju ośrodkiem akademickim, który ułatwia powstawanie kanałów migracji międzywojewódzkiej. Młode osoby z różnych regionów decydują często także o rozpoczęciu życia zawodowego w mieście, w którym przebywały w okresie studiów.

Silną pozycję w wymiarze ponadregionalnym mają także inne metropolie w kraju, przy czym ich potencjał jest aktualnie słabszy niż Warszawy. Dodatnie saldo migracji wojewódzkiej w badanym okresie notują jeszcze następujące województwa: małopolskie, pomorskie, wielkopolskie oraz dolnośląskie. Wiąże się to z aktywnością oraz procesami rozwojowymi obserwowanymi w obszarach metropolitalnych Krakowa, Trójmiasta, Poznania i Wrocławia. Na rynku kapitału ludzkiego relatywnie podobną sytuację mają trzy pierwsze z wymienionych miast z niewielką przewagą Krakowa. Natomiast Wrocław charakteryzuje się nieco słabszą przewagą konkurencyjną. Warto zwrócić uwagę na sytuację Śląska, który

zarówno w statystykach migracji zagranicznej, jak i międzywojewódzkiej wypada bardzo słabo. Łącznie oba procesy migracyjne doprowadziły w latach 1999–2011 do ubytku ludności na poziomie ponad 110 tys. osób.

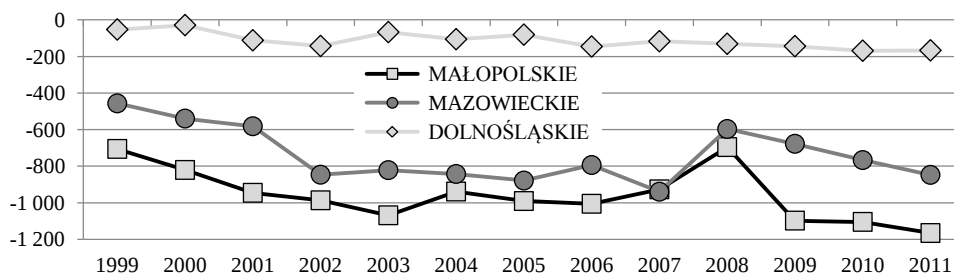
Rys. 4. Saldo migracji międzywojewódzkiej w latach 1999–2011 – Podkarpacie na tle innych województw

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS

Konkurencyjność Podkarpacia na krajowym rynku kapitału ludzkiego należy określić jako słabą. Ubytek ludności na poziomie ponad 25,5 tys. osób na przestrzeni kilkunastu analizowanych lat stawia ten region wśród pięciu najsłabszych. Podobnie jak inne województwa Polski Wschodniej, omawiany region jest mocno determinowany wpływem Warszawy, co powoduje znaczne odpływy osób w tym właśnie kierunku. Dodatkowo silnie zaznacza się przewaga konkurencyjna Krakowa, który ze względu na niewielką odległość jeszcze bardziej niekorzystnie wpływa na Podkarpacie niż Warszawa. Warto podkreślić, że oddziaływanie obu obszarów metropolitalnych narasta, a szczególnie jest widoczne po roku 2008 (rys. 5).

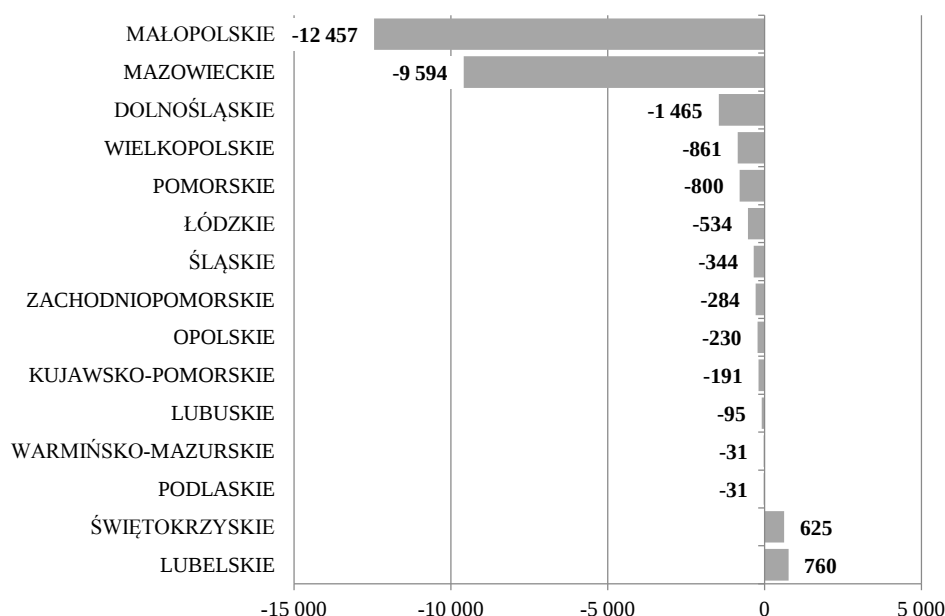
Rys. 5. Zmiana salda migracji Podkarpacia względem województw: małopolskiego, mazowieckiego i dolnośląskiego w latach 1999–2011

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS

Oprócz wymienionych dwóch województw ujemne saldo migracji występuje także w odniesieniu do większości innych województw, przy czym skala przepływów jest tutaj zdecydowanie mniejsza. Warto jednak zwrócić uwagę, że są to wymienione już województwa, w których rozwijają się silne obszary metropolitalne (rys. 6). Ze względu na związki historyczne i bliskość kulturową, a także znaczenie Wrocławia jako miasta akademickiego w wypadku Podkarpacia ten właśnie kierunek – prócz Warszawy i Krakowa – jest najczęściej wybierany (saldo wynosi w omawianym okresie blisko 1,5 tys.).

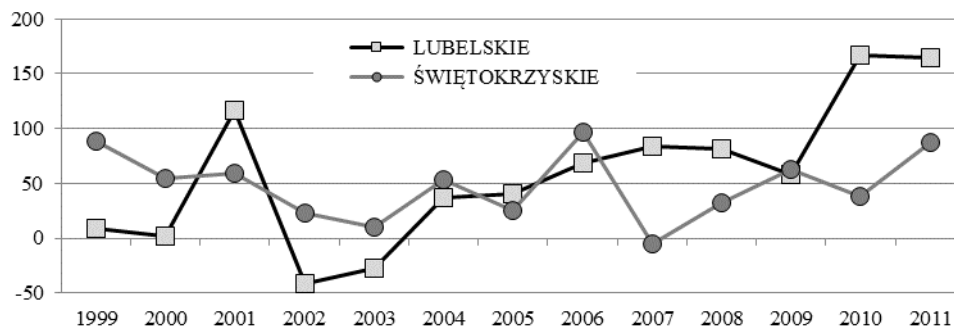
Rys. 6. Saldo migracji Podkarpacia względem pozostałych województw w latach 1999–2011

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS

Podkarpacie uzyskuje dodatnie saldo migracji tylko w odniesieniu do dwóch województw – lubelskiego oraz świętokrzyskiego (odpowiednio 0,7 oraz 0,6 tys. osób). O ile w odniesieniu do województw, w których funkcjonują silne obszary metropolitalne, Podkarpacie traci stopniowo konkurencyjność, to na tle województwa lubelskiego i świętokrzyskiego stopniowo ją poprawia (rys. 7). Potencjał rozwojowy Lubelszczyzny w wymiarze obejmującym kapitał ludzki ulega dość intensywnemu osłabieniu. Procesy uruchomione w relacji do mazowieckiego (Warszawy) na tyle istotnie wpływają na procesy społeczno-gospodarcze, że lubelskie traci także w odniesieniu do innych również słabo rozwiniętych regionów Polski Wschodniej, prócz świętokrzyskiego. To ostatnie, znajdując się pośrodku dwóch silnych ośrodków wzrostu, czyli Warszawy i Krakowa, ma także słabą pozycję konkurencyjną, uzyskując ujemne wskaźniki migracji w stosunku do wszystkich pozostałych województw.

Rys. 7. Zmiana salda migracji województw względem Podkarpacia w latach 1999–2011 (2)

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS

Przyjęta perspektywa regionalna pozwala się skupić w prowadzonej analizie na dwóch wymiarach migracji – zagranicznej oraz międzywojewódzkiej. Ocena sytuacji Podkarpacia w obu wymienionych wymiarach nie pozostawia wątpliwości, że słaby poziom rozwoju oraz strukturalne uwarunkowania gospodarki uruchomiły proces odpływu mobilnego kapitału ludzkiego do silniej rozwiniętych ośrodków.

3. WYBRANE DEMOGRAFICZNE I EKONOMICZNE KONSEKWENCJE UJEMNEGO SALDA MIGRACJI

Analizując skutki migracji w badanym regionie, skupiono się na dwóch podstawowych obszarach rozwoju – procesach demograficznych i ekonomicznych. Warto podkreślić, że migracja jest procesem, który powstaje głównie z powodu znaczących różnic w poziomie życia w różnych systemach gospodarczych. Województwo podkarpackie, podobnie jak inne województwa Polski Wschodniej, ma historycznie warunkowane, strukturalne problemy w generowaniu procesów rozwojowych. Stąd inne regiony szybciej weszły na ścieżkę rozwoju, uzyskując trwałą i powiększającą się przewagę konkurencyjną w okresie gospodarki wolnorynkowej, a szczególnie po wejściu Polski do Unii Europejskiej. Prowadzona na poziomie wspólnotowym oraz krajowym polityka spójności oparta na zasadzie solidarności terytorialnej nie pozwala do tej pory na wykreowanie na tyle silnych procesów w województwach słabo rozwiniętych, aby mogły zmniejszyć dystans rozwojowy. Obserwuje się raczej zjawisko odwrotne, polegające na stopniowym pogarszaniu się pozycji konkurencyjnej na tle innych regionów.

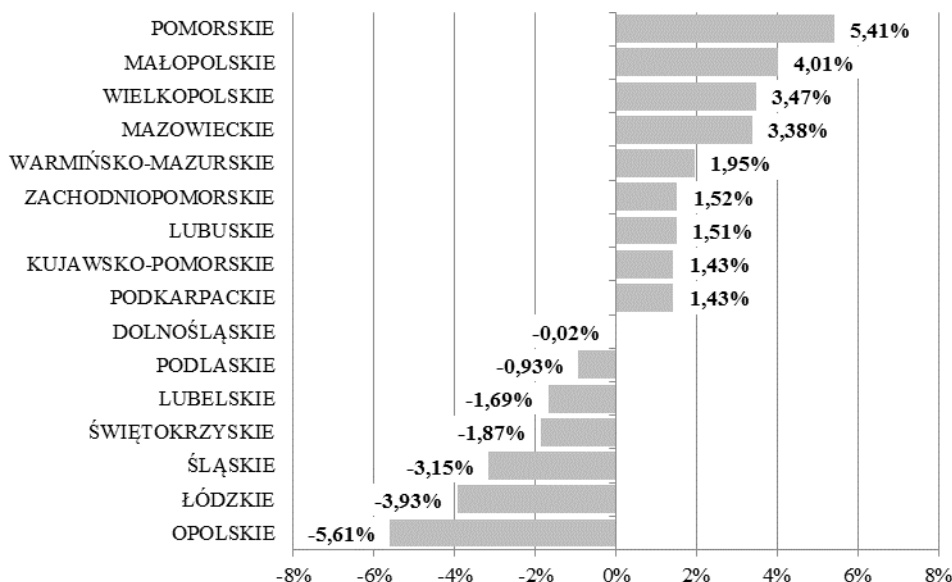
Dużym problemem Podkarpacia, podobnie jak pozostałych województw Polski Wschodniej, jest brak silnego ośrodka miejskiego, który byłby zdolny do przekształcenia się w centrum o charakterze obszaru metropolitalnego. Mimo aspiracji do tej roli, Rzeszów nie zdołał wykształcić takich mechanizmów koncentracji kapitału, jak chociażby Wrocław czy Poznań. Województwo podkarpackie cechuje się najbardziej zrównoważonym terytorialnie rozkładem procesów produkcyjnych w Polsce. Inne mniejsze ośrodki miejskie, mimo oczywiście niewielkiego na tle kraju potencjału, stanowią jednak siłę równoważącą oddziaływanie miasta wojewódzkiego.

Aktualna sytuacja badanego regionu wpływa na procesy migracyjne, a te z kolei będą w przyszłości determinowały możliwości rozwojowe. Zawężenie analizy do dwóch obszarów

oraz kilku tylko wybranych wskaźników nie stanowi oczywiście pełnego obrazu sytuacji. Jest to jednak sygnał, który wskazuje na zasadność zwrócenia szczególnej uwagi na rynek mobilnego kapitału (w tym ludzkiego). Uruchomione trwale procesy osłabiania potencjału rozwojowego mogą mieć bardzo silny wpływ na możliwość realizacji założeń strategicznych zarówno w kontekście perspektywy 2020, jak i kolejnych okresów programowania.

Główny i bezpośredni skutek migracji widoczny jest na poziomie demograficznym. Witalność (struktura wiekowa, przyrost naturalny) społeczeństwa była do tej pory znacznym atutem województwa podkarpackiego. Procesy migracyjne o dużej sile osłabiły jednak przyrost ludności, który w latach 1999–2011 wyniósł co prawda 1,43%, jednak był relatywnie słaby na tle innych województw. Dla przykładu w tym samym okresie ludność Małopolski wzrosła o 4,01%, a mazowieckiego – 3,38% (rys. 8).

Rys. 8. Zmiana liczby mieszkańców województw w latach 1999–2011

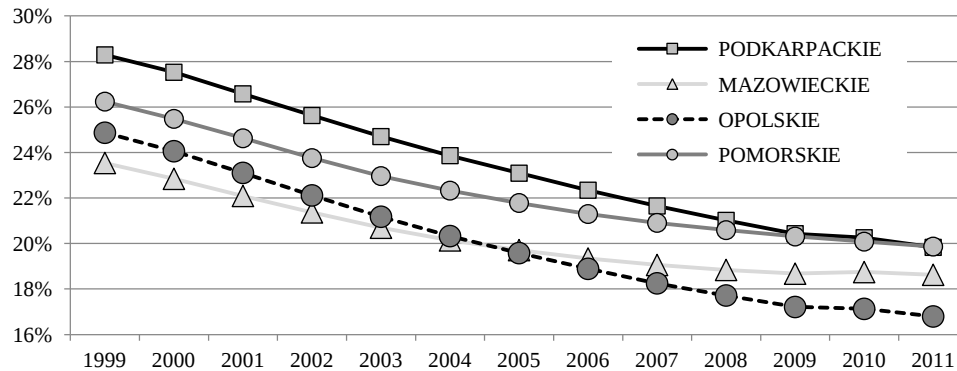

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS

Ujemna migracja uderza przede wszystkim w grupę w wieku produkcyjnym, co implikuje kolejne problemy demograficzne związane ze strukturą wiekową. Społeczeństwo polskie, podobnie jak inne społeczeństwa Europy i niektóre azjatyckie, starzeje się. Zjawisko to w nieodległej przyszłości stanie się jednym z podstawowych wyzwań dla systemów gospodarczych. Oczywiście regiony różnią się między sobą pod względem dynamiki negatywnych zjawisk demograficznych. Przepływy osób młodych wpływają na przyrost naturalny, a przez to także na tempo spadku udziału osób młodych (w wieku przedprodukcyjnym) w ogólnej liczbie ludności. Warto zwrócić uwagę, że w 1999 r. województwo mazowieckie było w znacznie gorszej sytuacji niż podkarpackie. Udział osób w wieku przedprodukcyjnym wynosił odpowiednio 23,26% oraz 28,29%. Na przestrzeni kilkunastu lat odsetek ten w województwie mazowieckim spadł o 4,91%, w województwie podkarpackim zaś aż o 8,46%. Silna pozycja mazowieckiego na rynku kapitału mobilnego

pomogła w osłabieniu negatywnych trendów, natomiast słaba pozycja Podkarpacia wpłynęła na znaczące osłabienie mocnej strony, jaką był duży udział ludzi młodych (rys. 9).

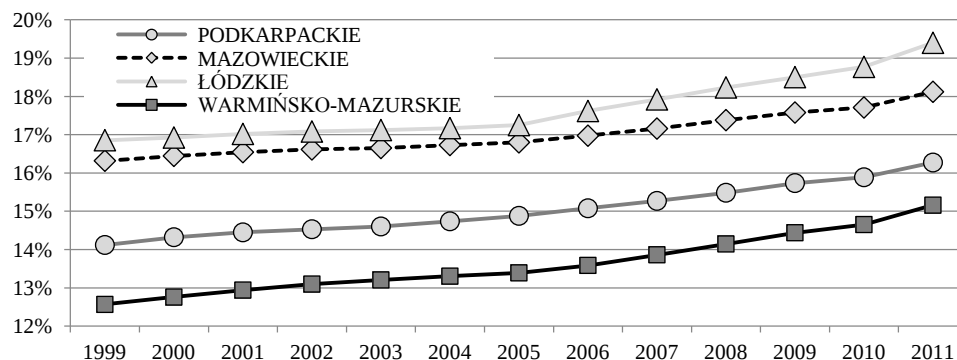
Rys. 9. Zmiana udziału osób w wieku przedprodukcyjnym w latach 1999–2011 – Podkarpacie na tle wybranych województw

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS

Przejawem starzenia się społeczeństwa jest przede wszystkim rosnący udział osób w wieku poprodukcyjnym. Przekłada się to oczywiście na problemy w skali kraju związane z utrzymaniem systemu ubezpieczeń społecznych, a przede wszystkim zapewnieniem świadczeń na poziomie zapewniającym akceptowalną jakość życia. Zjawisko to ma jednak także wymiar regionalny, ponieważ pokazuje, jak duża część społeczności wyłączona jest z procesu tworzenia wartości dodanej. Aktualnie na Podkarpaciu jeszcze nie obserwuje się negatywnych skutków opisywanych zmian. Udział osób w wieku produkcyjnym stopniowo przyrasta, zwiększając się na przestrzeni analizowanego okresu o 6,3%. Trendy demograficzne jednak w najbliższej przyszłości będą jednak powodowały odwrócenie sytuacji.

Rys. 10. Zmiana udziału osób w wieku poprodukcyjnym w latach 1999–2011 – Podkarpacie na tle wybranych województw

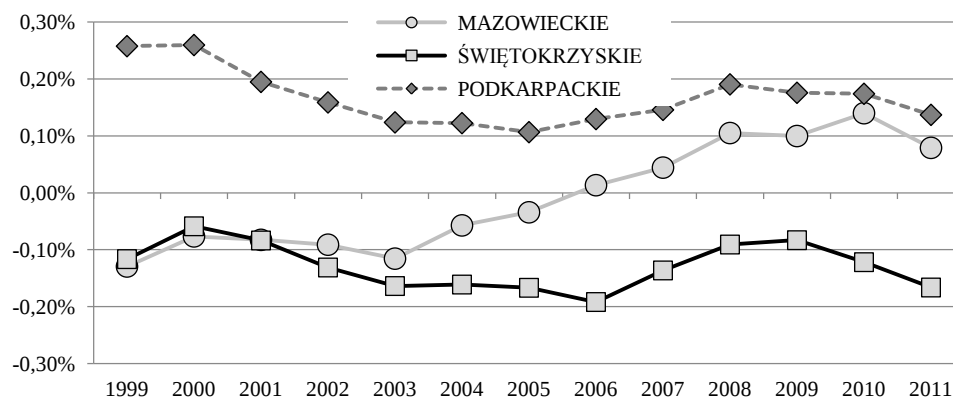

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS

Skutki pozycji konkurencyjnej na rynku kapitału mobilnego widać oczywiście także na poziomie udziału osób w wieku poprodukcyjnym w ogólnej liczbie mieszkańców. Udział tej grupy osób rośnie na Podkarpaciu szybciej niż na Mazowszu. Przyrosty w latach 1999–2011 wyniosły odpowiednio 2,15% i 1,8% (rys. 10). O znacznym wpływie migracji na strukturę demograficzną społeczeństwa świadczy sytuacja województwa śląskiego. Wysokie ujemne salda migracji zarówno zagranicznej, jak i międzywojewódzkiej spowodowały najszybszy w kraju przyrost udziału osób w wieku poprodukcyjnym wynoszący aż 4,29%.

Aktualna sytuacja demograficzna pogarsza perspektywy demograficzne województwa podkarpackiego. Odływ osób młodych utrudnia utrzymanie wysokiego przyrostu naturalnego (rys. 11). Warto tutaj zwrócić uwagę na województwo mazowieckie, w którym w latach 1999–2011 obserwuje się stopniową poprawę przyrostu naturalnego. Jest to wyraźny skutek zasilenia tego regionu przez młode osoby wybierające głównie Warszawę i okolice jako miejsce zamieszkania.

Rys. 11. Zmiana przyrostu naturalnego (%) w latach 1999–2011 – Podkarpacie na tle wybranych województw

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS

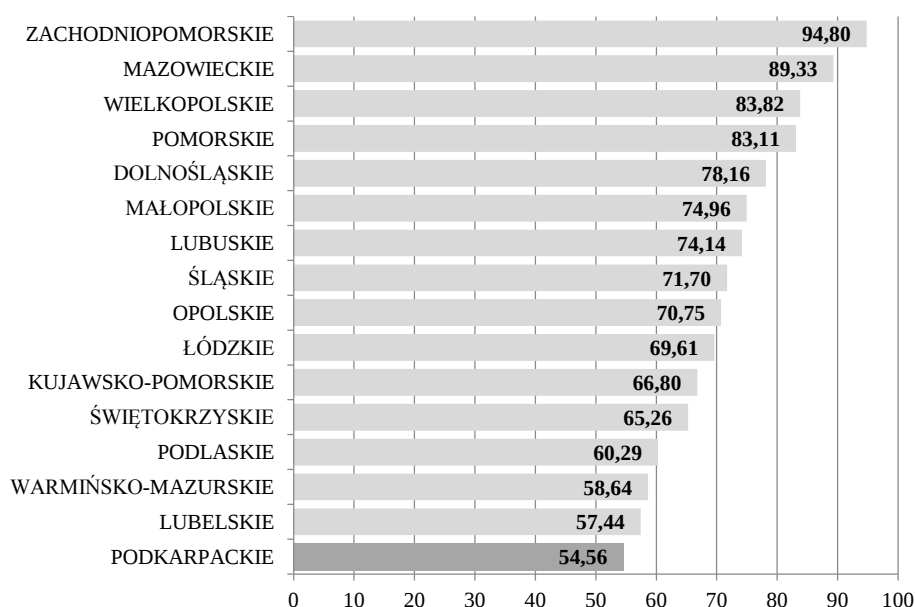
Oprócz procesów gospodarczych w artykule podjęto próbę oceny związku drenażu kapitału ludzkiego z procesami ekonomicznymi. Sytuację Podkarpacia w tym obszarze przedstawiono, wykorzystując kilka zmiennych o zróżnicowanym charakterze. Odnoszą się one zarówno do potencjału przedsiębiorczego, możliwości produkcyjnych, jak i dochodów jednostek samorządu terytorialnego.

Pierwsze z wymienionych, istotnych dla gospodarki zjawisk to przedsiębiorczość. Wpływa ona pozytywnie na większość procesów rozwojowych, tworząc jednocześnie trwały fundament gospodarki, a co za tym idzie – dobrobytu społecznego. Sektor małych i średnich przedsiębiorstw (MŚP) umożliwia stabilizację rynku pracy oraz elastyczne dostosowywanie się do zmiennych warunków makroekonomicznych. Niewielkie przedsiębiorstwa umożliwiają relatywnie łatwy transfer kapitału z branży do branży, a przez to dostosowywanie się do dynamiki w poszczególnych sektorach. Podkreślić należy także trwałe, pozytywne oddziaływanie na klasę średnią, która z kolei stabilizuje rozwój gospodarczy regionu.

Województwa Polski Wschodniej charakteryzują się relatywnie niskim poziomem przedsiębiorczości. Zobrazować to można między innymi za pomocą wskaźnika liczby osób

fizycznych prowadzących działalność gospodarczą przypadających na 1000 mieszkańców (rys. 12). Podkarpacie pod tym względem prezentuje się najsłabiej w kraju. Udział przedsiębiorców w społeczeństwie jest znacząco mniejszy niż na przykład na Mazowszu czy w Małopolsce. Co więcej, na przestrzeni lat nie udało się wykreować procesów, które zwiększyłyby aktywność gospodarczą. Przyrost osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą wyniósł na Podkarpaciu 14,11%, podczas gdy w województwie mazowieckim było to 19,05%, w małopolskim zaś 24,87%. Przedsiębiorczość indywidualna nie może być traktowana jako czynnik, który w najbliższych latach pozwoli na zmniejszenie dystansu rozwojowego w stosunku do województw lepiej rozwiniętych.

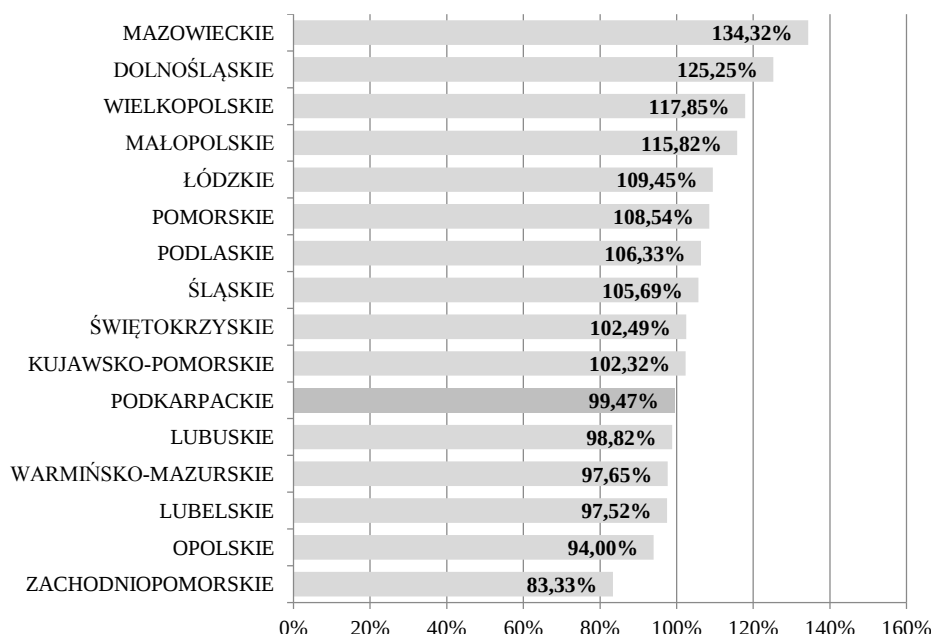
Rys. 12. Liczba osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą na 1000 mieszkańców w 2011 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS

Trudności Podkarpacia w wymiarze ekonomicznym wykraczają oczywiście poza sferę przedsiębiorczości indywidualnej. Ich szerszy charakter można przedstawić za pomocą statystyk dotyczących wartości dóbr wytworzonych w regionach oraz tempa przyrostu produkcji. Pod względem PKB w przeliczeniu na mieszkańca Podkarpacie jest najsłabszym regionem w kraju oraz jednym z najsłabszych w Europie. Przyrost produkcji jest jednak także słabszy niż w regionach rozwiniętych, co powoduje narastający dystans rozwojowy i stopniową marginalizację zarówno Podkarpacia, jak i innych regionów Polski Wschodniej. W latach 1999–2010 przyrost PKB w mazowieckim wyniósł blisko 134%, na Podkarpaciu zaś tylko 99%. (rys. 13). Większe problemy w generowaniu przyrostu PKB mają tylko województwa: warmińsko-mazurskie, lubelskie, opolskie i zachodniopomorskie.

Rys. 13. Przyrost PKB w cenach bieżących w latach 1999–2010 – Podkarpacie na tle pozostałych województw

Źródło: opracowanie własne

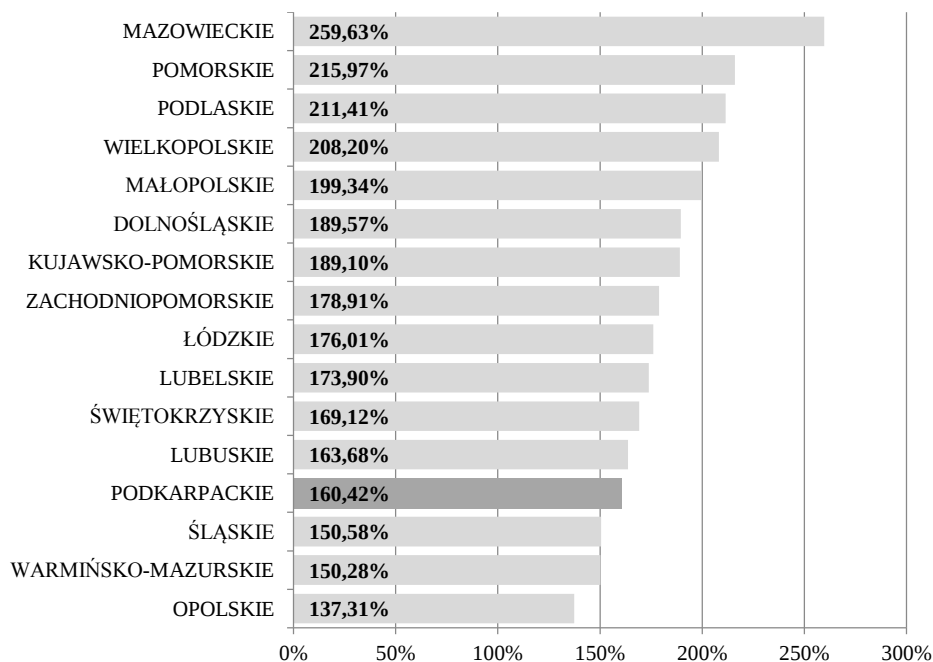
Oprócz tego, że przepływy kapitału powodują zmianę miejsca wytwarzania PKB, to również wpływają na możliwości generowania dochodów własnych na poziomie lokalnego samorządu terytorialnego. Gminy i powiaty mają udział w podatku dochodowym od osób fizycznych i prawnych (odpowiednio PIT i CIT). Aktualnie wynoszą one dla poszczególnych szczebli⁷:

- dla samorządu województwa: 1,60% (PIT) oraz 14,75 (CIT),
- dla powiatu: 10,25 (PIT) oraz 1,40 (CIT),
- dla gmin: 38,34 (PIT) oraz 6,71 CIT).

Przepływy ludności oraz kapitału inwestycyjnego determinują zatem zamożność samorządów. W tym kontekście rynek mobilny wykazuje pełną charakterystykę rynku konkurencyjnego, w którym rywalizacja ma wymiar finansowy i znacząco wpływa na sytuację podmiotów uczestniczących w grze rynkowej. Województwo podkarpackie dotknięte jest ucieczką nie tylko osób, ale i podmiotów gospodarczych. Wpływa to znacząco na tempo wzrostu dochodów własnych gminy. W niniejszym artykule jako przykład przedstawiono zmienną opisującą wartość dochodów z tytułu udziału w podatku dochodowym PIT i CIT na poziomie gmin i miast na prawach powiatu. Przyrost tego typu dochodów jest w poszczególnych regionach bardzo mocno zróżnicowany (rys. 14). W województwie mazowieckim wyniósł aż blisko 260%, na Podkarpaciu tylko zaś 160%.

⁷ Ustawa z 13 listopada 2003 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego, DzU 2003 nr 203, poz. 196.

Rys. 14. Zmiana dochodów gmin i miast na prawach powiatu pod względem udziału w dochodach budżetu państwa z tytułu podatku dochodowego od osób fizycznych w latach 1999–2011 – Podkarpacie na tle kraju

Źródło: opracowanie własne

Przedstawiony za pomocą kilku wskaźników obraz wymiaru demograficznego oraz ekonomicznego pozwala określić sytuację województwa podkarpackiego jako trudną. Uruchomione procesy migracyjne aktualnie stanowią istotne zagrożenie, powodujące spowolnienie procesów rozwojowych. Szczególnie istotne jest, że drenażowi kapitału ludzkiego towarzyszy drenaż mózgów oraz drenaż przedsiębiorczości, co z kolei przekłada się na produktywność gospodarki. Trudności w zwiększaniu możliwości produkcyjnych ograniczają z kolei przyrost dochodów mieszkańców (wolny wzrost PKB *per capita*) oraz dochodów samorządów.

4. PODSUMOWANIE

Analiza kierunków oraz natężenia migracji przeprowadzona w niniejszym artykule pozwala na sformułowanie kilku podstawowych wniosków dotyczących sytuacji województwa podkarpackiego. Po pierwsze, od 2008 r. głównym problemem w omawianym zakresie jest ujemna migracja międzywojewódzka, która w ostatnich latach ulega nasileniu, powodując coraz wyraźniejsze osłabienie potencjału rozwojowego województw słabo rozwiniętych. Po drugie, formułując strategię rozwoju na poziomie regionu, warto się odnieść do dwóch województw, które stanowią szczególne zagrożenie dla województwa podkarpackiego ze względu na ich rosnącą przewagę konkurencyjną na rynku kapitału mobilnego. Zlokalizowane w tych województwach organizmy miejskie oraz tworzące się

wokół nich obszary metropolitalne weszły już na ścieżkę przyspieszonego rozwoju, intensyfikując mechanizmy koncentracji kapitału. W perspektywie średniookresowej (6–10 lat), a być może nawet długofalowej (15 lat) mogą to być zjawiska powodujące znaczący drenaż mobilnych elementów potencjału rozwojowego Podkarpacia. Po trzecie, migracja znacząco i bezpośrednio pogarsza strukturę demograficzną badanego regionu, przyspieszając negatywne tendencje i osłabiając jego mocne strony. Ma także wpływ na procesy ekonomiczne, osłabiając możliwości szybszego zwiększania produkcji w regionie, a co za tym idzie – wzrostu dochodów, zarówno na poziomie społeczeństwa, jak i samorządów.

Oczywiście określenie zagrożeń w wymienionych obszarach zwiększa możliwość podjęcia działań, które będą sprzyjać stworzeniu wewnętrznych podstaw wzrostu gospodarczego. Znaczące potencjalnie efekty może mieć koncentracja polityki regionalnej na kilku kluczowych mocnych stronach oraz wybór tak zwanej inteligentnej specjalizacji. Procesy innowacyjne wykreowane na podstawie przyjętych priorytetów mogą pozwolić Podkarpaciu na wykreowanie przyspieszonej ścieżki rozwoju. Racjonalne oceny każą jednak oceniać prawdopodobieństwo takiego scenariusza względnie ostrożnie i najprawdopodobniej w perspektywie długookresowej (20–30 lat). W średnim okresie przewidywać należy raczej pogłębianie się aktualnie obserwowanego stanu.

Nieco szybciej może nastąpić inne zjawisko hamujące migrację z województw Polski Wschodniej do regionów bardziej rozwiniętych. Polega ono na przełożeniu się wzrostu gospodarczego w centrach rozwoju na wzrost cen znajdującego się tam kapitału. Wyższe wynagrodzenia czy ceny ziemi powodują ograniczenie konkurencyjności danego terytorium. Skłania to przynajmniej część kapitału mobilnego (głównie inwestycyjnego) do poszukiwania tańszych lokalizacji. Jest to z całą pewnością szansa dla województwa podkarpackiego. Taki scenariusz również należy poddać analizie podczas określania wariantów strategicznych dla najbliższego okresu programowania.

LITERATURA

- [1] *Diagnoza społeczna 2011*, red. J. Czapiński, T. Panek, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2011.
- [2] *Innowacje i transfer technologii. Słownik pojęć*, red. K.B. Matusiak, PARP, Warszawa 2011.
- [3] Keeley B., *Human capital. How what you know shapes your life*, OECD 2007.
- [4] Makulec A., *Konsekwencje migracji wysokowykwalifikowanego kapitału ludzkiego dla krajów wysyłających i migrantów na przykładzie personelu medycznego*, „CMR Working Papers” 61/119 (2013).
- [5] Ustawa z 13 listopada 2003 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego, DzU 2003 nr 203, poz. 196.
- [6] Dane GUS, www.stat.gov.pl.

THE DEMOGRAPHIC AND ECONOMIC CONSEQUENCES OF HUMAN CAPITAL DRAIN IN EXAMPLE OF PODKARPACKIE VOIVODSHIP

The article presents the issue of human capital drain and the economic and demographic consequences of this phenomenon. Movement of people and investment capital between the

economic systems is one of the very important factors determining the development of today's countries and regions. Decreasing barriers to changing the location and changing cultural considerations are causing more and more flexibility in choosing the optimal place to live. Businesses, especially large can benefit from modern communication tools and management methods, that will allow them to invest in almost anywhere in the world.

Movements of capital can be analyzed in different context – national, regional, and even local. In this article shows the situation of the Podkarpackie Voivodeship, focusing on the processes relating to human capital. Changes observed in this dimension are largely a consequence of the concentration of investment capital in development centres, and larger metropolitan areas, which impact often goes beyond one region, and sometimes even has a national dimension (e.g. Warsaw) or international (e.g. London). This type of economic systems cause the human capital drain, the less developed economies, causing progressive deterioration of the competitive position.

Due to the quantitative implications of the article focuses on the intervoivodeship migration process, which currently represents the most significant drain mechanism. This phenomenon was analysed from a strategic perspective, as one of the major development determinants of Podkarpackie Voivodeship development in long term. Also identified the main competitive economic systems in assessing the strength of their impact on the situation in the region.

Keywords: human capital, development potential, Eastern Poland, social-economic development.

DOI:10.7862/rz.2013.hss.37

Tekst złożono w redakcji: maj 2013

Przyjęto do druku: listopad 2013